

Eloquentiae apud Romanos origines

Rimsko govorništvo

Ak. god. 2009/2010

1 Škola Plocija Gala i Retorika za Herenija

Gian Biagio Conte, *Latin Literature: A History*, 1994.

Lucije Licinije Kras je godine 92. vršio dužnost cenzora zajedno s Gnejem Domicijem Ahenobarbom (Gnaeus Domitius Ahenobarbus). Iako odnosi među njima nisu bili dobri, dva su cenzora složno naložila zatvaranje retorske škole koju je u Rimu bio otvorio Marijev klijent Plocije Gal (Plotius Gallus). Škola je imala demokratske, prograkhovske težnje: od učenika nije zahtijevala znanje grčkog jezika niti plaćanje visokih školarina, te je bila pristupačna i manje imućnoj omladini. Ovim su potezom cenzori uklonili središte iz kojega su se mogli pojaviti narodni vođe vješti retorici. Time su elokvenciju pretvorili u isključivu povlasticu aristokracije, tj. onih koji si mogu priuštiti skupe grčke učitelje.

Čini se da su učenja škole Plocija Gala sačuvana u Retorici za Herenija (*Rhetorica ad Herennium*), udžbeniku što ga je napisao nepoznati autor, vjerojatno osamdesetih godina (srednji je vijek autorstvo pripisivao Ciceronu). U tom su djelu, koje će utjecati na mladog Cicerona, očite grakhovske i marijevske sklonosti. Temelj su mu grčki udžbenici, ali teoriju prati obilje građe iz rimske kulture i govorništva.

2 Retorika za Herenija

Michael von Albrecht, *Geschichte der römischen Literatur*, 1994.

Valjda najstariji retorički spis na latinskome potječe od nepoznatog autora, a nastao je između 86. i 82. p. n. e. Autor nije govornik, nego rimski uglednik.

2.1 Pregled djela

Uvod (I, 1) i pregled osnovnih pojmova (I, 2--4) prethode poglavljima o inventio (I, 4 -- III, 15), dispositio (III, 16--18), actio (III, 19--27), me-

moria (III, 28--40) i elocutio (IV, 1--69). Najopširnije su razrađene inventio i elocutio. Prva se dijeli na sudski govor (I, 4 -- II, 50), politički (III, 1--9) i svečani (III, 10--15). Svaka vrsta govora prikazana je po dijelovima (exordium, divisio, narratio, argumentatio, peroratio); argumentatio sudskog govora povod je za razradu učenja o statusu; na to se učenje nadovezuje ono o dokazivanju.

2.2 Uzori, predlošci, žanrovi

Autor se distancira od grčkih prethodnika, pa ipak je jasno da o njima itekako ovisi. Helenistički je retorički autoritet Hermagora. Autor ad Herennium i Ciceronovo mladenačko djelo *De inventione* imaju isti zajednički izvor; možda je već i taj bio rimski. Radi li se o predavanju istog učitelja? Latinski primjeri uzeti su prvenstveno od Gaja Grakha i Lucija Krasa, koji bivaju uspoređeni s Demostenom i Eshinom.

2.3 Književna tehnika

Sve četiri knjige imaju predgovore i epiloge. Retorika za Herenija prva je potvrda praefationes za kakve će mjerodavan biti Ciceronov Orator.

Prednost je spisa u brojnim primjerima. Po očekivanju, oni potječu dijelom iz mita i književnosti. Već se citira i rimsko pjesništvo, a uz izmišljene slučajeve ima i onih iz rimske tradicije. Općenito, Retorika za Herenija pruža pozitivnu sliku rimske retorike prije Cicerona.

2.4 Jezik i stil

Izraz je precizan, ponekad nešto štur. Nedostaje ciceronovske dotjeranosti.

2.5 Duhovni horizont I

Autor se prihvaća pisanja, kao što sam izjavljuje slijedeći slobodno topiku proemija, ne radi probitka ili častohleplja, već "prijatelju Hereniju za volju" (I, 1, 1); svaki se ugledni Rimljanin još uvijek mora ispričavati što uopće uzima pero u ruku.

Građu želi prikazati jasnije i preglednije od grčkih prethodnika (I, 1, 1). Tome cilju služe i proemiji II--IV, u kojima je (ionako jasna) struktura izričkom izložena.

2.6 Duhovni horizont II

Autorovo bavljenje filozofijom (I, 1, 1) možda je pomoglo jasnoći dispozicije. Na spisu se vidi da je autor promislio o građi; istraživači mu priznaju čak i

neke inovacije u sustavu. No autoru su odbojne suptilnosti grčkih retoričkih teoretičara (I, 1, 1) te ne želi iznijeti ni filozofsko utemeljenje samoga predmeta, kao što će to pokušati mladi Ciceron u *De inventione*. Autor dolazi iz praktičnog života; pozornost mu je više na sudskom govoru, dok Cicerona više zanima politički.

3 De inventione

Gian Biagio Conte, *Latin Literature: A History*, 1994.

Treba li se govornik zadovoljiti znanjem niza retoričkih pravila ili mu je potrebna šira naobrazba u pravu, filozofiji i povijesti? O tom pitanju u Grčkoj se odavno raspravljalo. Ciceron je u mladosti bio započeo, mada ne i dovršio, kratku retoričku raspravu O pronalaženju teme (*De inventione*; *inventio* je stručni termin za govornikovo iznalaženje onoga što će reći na odabranu temu). Građu za raspravu Ciceron je obilato crpio iz gotovo istodobno nastale Retorike Hereniju. Osobito je zanimljiv proemij *De inventione* u kojemu mladi odvjetnik zagovara sintezu rječitosti i filozofskih znanja (*sapientia*), smatrajući potonje nužnim za izgradnju govornikove moralne svijesti. Rječitost bez onoga što Ciceron naziva *sapientia* svodi se na rječitost demagoga i huškača naroda, onu kakva je više nego jednom upropastila državu. Ciceronovo je rješenje razrađeno izričito za rimsko društvo. Mnogo godina kasnije on će se u *Govorniku* vratiti istim temama.

4 De inventione (81--80 p. n. e)

Michael von Albrecht, *Geschichte der römischen Literatur*, 1994.

Ciceronov je spis *De inventione* mladenačko djelo od kojeg se kasnije ogradio. Ono se bavi prvim dijelom retoričke vještine, iznalaženjem građe (*Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similibus quae causam probabilem reddant*, I, 9). Prva se knjiga bavi učenjem o statusima i pojedinim dijelovima govora; druga knjiga zadržava se na dokazivanju i opovrgavanju, u okviru učenja o statusima. Djelo obilježava povezivanje s praksom: tužitelj i branitelj mogu ovdje naći točne upute kako se trebaju ponašati. No već se i tu javlja za Cicerona karakteristična filozofska crta: samo u savezu s mudrošću može rječitost dati nešto dobra (I, 1).

5 [M. TULLI CICERONIS AD HERENNIVM LIBRI SEX]

5.1 LIBER PRIMUS

Etsi [in] negotiis familiaribus i⟨n⟩pediti vix satis otium studio suppeditare possumus et id ipsum, quod datur otii, libentius in philosophia consumere consuevimus, tamen tua nos, Gai Herenni, voluntas commovit, ut de ratione dicendi conscriberemus, ne aut tua causa noluisse aut fugisse nos laborem putares. Et eo studiosius hoc negotium suscepimus, quod te non sine causa velle cognoscere r⟨h⟩eticam intell⟨e⟩gebamus: non enim in se parum fructus habet copia dicendi et commoditas orationis, si recta intell⟨e⟩gentia et definita animi moderatione gubernetur. Quas ob res illa, quae Graeci scriptores inanis a⟨d⟩rogantiae causa sibi a⟨d⟩sumpserunt, rel⟨i⟩quimus. Nam illi, ne parum multa scisse viderentur, ea conquisierunt, quae nihil a⟨d⟩tinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur, nos autem ea, quae videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus. Non enim spe quaestus aut gloria commoti venimus ad scribendum, quemadmodum ceteri, sed ut industria nostra tuae morem geramus voluntati. Nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus, [sed] si te unum illud monuerimus, artem sine a⟨d⟩siduitate dicendi non multum iuvare, ut intellegas hanc rationem praeceptionis ad exercitationem a⟨d⟩commodari oportere.

Oratoris officium est de ⟨i⟩is rebus posse dicere, quae res ad usum civilem moribus et legibus constitutae sunt, cum a⟨d⟩sensione auditorum, quoad eius fieri poterit.

Tria genera sunt causarum, quae recipere debet orator: demonstrativum, deliberativum, iudiciale.

Demonstrativum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem vel vituperationem.

Deliberativum est in consultatione, quod habet in se suasionem et dissuasionem.

Iudiciale est, quod positum est in controversia et quod habet accusationem aut petitionem cum defensione.

Nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus, deinde quo modo has causas tractari conveniat, ostendemus.

Oportet igitur esse in oratore inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, pronuntiationem.

Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similium, quae causam probabilem reddant.

Dispositio est ordo et distributio rerum, quae demonstrat, quid quibus locis sit co⟨n⟩locandum.

Elocutio est idoneorum verborum et sententiarum ad inventionem a⟨d⟩commodatio.

Memoria est firma animi rerum et verborum et dispositionis perceptio.

Pronuntiatio est vocis, vultus, gestus moderatio cum venustate.

Haec omnia tribus rebus a⟨d⟩sequi poterimus: arte, imitatione, exercitatione.

Ars est praeceptio, quae dat certam viam rationemque dicendi.

Imitatio est, qua i⟨n⟩pellimur cum diligenti ratione ut aliquorum similes in dicendo valeamus esse.

Exercitatio est a⟨d⟩siduus usus consuetudoque dicendi.

Quoniam ergo demonstratum est, quas causas oratorem recipere quasque res habere conveniat, nunc, quemadmodum possit oratio ad rationem oratoris officii a⟨d⟩commodari, dicendum videtur.

INVENTIO in sex partes orationis consumitur: in exordium, narrationem, divisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem.

Exordium est principium orationis, per quod animus auditoris constituitur ad audiendum.

Narratio est rerum gestarum aut proinde ut gestarum expositio.

Divisio est, per quam aperimus, quid conveniat, quid in controversia sit, et per quam exponimus, quibus de rebus simus acturi.

Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum a⟨d⟩severatione.

Confutatio est contrariorum locorum dissolutio.

Conclusio est artificiosus orationis terminus.

Nunc, quoniam una cum oratoris officiis, quo res cognitu facilius esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur et eas ad inventionis rationem a⟨d⟩commodaremus, de exordio primum dicendum videtur.

Causa posita, quo commodius exordiri possimus, genus causae est considerandum. Genera causarum sunt qua⟨t⟩tuor: honestum, turpe, dubium, humile.

Honestum causae genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum videtur, aut obpugnabimus, quod ab omnibus videtur obpugnari debere ut pro viro forti contra parricidam.

Turpe genus intelligitur, cum aut honesta res obpugnatur aut defenditur turpis.

Dubium genus est, cum habet in se causa et honestatis et turpitudinis partem.

Humile genus est, cum contempta res a⟨d⟩fertur.

6 RHETORICI LIBRI DUO [QUI VOCANTUR DE INVENTIONE]

6.1 LIBER PRIMUS

Saepe et multum hoc mecum cogitavi, bonine an mali plus attulerit hominibus et civitatibus copia dicendi ac summum eloquentiae studium. nam cum et nostrae rei publicae detrimenta considero et maximarum civitatum veteres animo calamitates colligo, non minimam video per disertissimos homines

invectam partem incommodorum; cum autem res ab nostra memoria propter vetustatem remotas ex litterarum monumentis repetere instituo, multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intellego cum animi ratione tum facilius eloquentia comparatas. ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem sapientiam sine eloquentia parum prodesse civitatibus, eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse plerumque, prodesse numquam.

quare si quis omissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis et officii consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriae civis alitur; qui vero ita sese armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriae, sed pro his propugnare possit, is mihi vir et suis et publicis rationibus utilissimus atque amicissimus civis fore videtur.

2

Ac si volumus huius rei, quae vocatur eloquentia, sive artis sive studii sive exercitationis cuiusdam sive facultatis ab natura profectae considerare principium, reperiemus id ex honestissimis causis natum atque optimis rationibus profectum.

nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines passim bestiarum modo vagabantur et sibi victu fero vitam propagabant nec ratione animi quicquam, sed pleraque viribus corporis administrabant, nondum divinae religionis, non humani officii ratio colebatur, nemo nuptias viderat legitimas, non certos quisquam aspexerat liberos, non, ius aequabile quid utilitatis haberet, acceperat. ita propter errorem atque inscientiam caeca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam viribus corporis abutebatur, perniciosissimis satellitibus.

quo tempore quidam magnus videlicet vir et sapiens cognovit, quae materia esset et quanta ad maximas res opportunitas in animis inesset hominum, si quis eam posset elicere et praecipiendo meliorem reddere; qui dispersos homines in agros et in tectis silvestribus abditos ratione quadam compulit unum in locum et congregavit et eos in unam quamque rem inducens utilem atque honestam primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes ex feris et inmanibus mites reddidit et mansuetos.

ac mihi quidem hoc nec tacita videtur nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines a consuetudine subito converteret et ad diversas rationes vitae traduceret.

3

age vero urbibus constitutis, ut fidem colere et iustitiam retinere discerent et aliis parere sua voluntate consuescerent ac non modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam vitam amittendam existimarent,

qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quae ratione invenissent, eloquentia persuadere potuissent? profecto nemo nisi gravi ac suavi commotus oratione, cum viribus plurimum posset, ad ius voluisset sine vi descendere, ut inter quos posset excellere, cum iis se pateretur aequari et sua voluntate a iucundissima consuetudine recederet, quae praesertim iam naturae vim optineret propter vetustatem.

ac primo quidem sic et nata et progressa longius eloquentia videtur et item postea maximis in rebus pacis et belli cum summis hominum utilitatibus esse versata; postquam vero commoditas quaedam, prava virtutis imitatrix, sine ratione officii dicendi copiam consecuta est, tum ingenio freta malitia pervertere urbes et vitas hominum labefactare assuevit.

4

Atque huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. veri simillimum mihi videtur quodam tempore neque in publicis rebus infantes et insipientes homines solitos esse versari nec vero ad privatas causas magnos ac disertos homines accedere, sed cum a summis viris maximae res administrarentur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad parvas controversias privatorum accederent. quibus in controversiis cum saepe a mendacio contra verum stare homines consuescerent, dicendi assiduitas induit audaciam, ut necessario superiores illi propter iniurias civium resistere audacibus et opitulari suis quisque necessariis cogereetur.

itaque cum in dicendo saepe par, nonnumquam etiam superior visus esset is, qui omisso studio sapientiae nihil sibi praeter eloquentiam comparasset, fiebat, ut et multitudinis et suo iudicio dignus, qui rem publicam gereret, videretur. hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula rei publicae temerarii atque audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant.

quibus rebus tantum odii atque invidiae suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate in portum, sic ex seditiosa ac tumultuosa vita se in studium aliquod traderent quietum.

quare mihi videntur postea cetera studia recta atque honesta per otium concelebrata ab optimis enituisse, hoc vero a plerisque eorum desertum obsolevisse tempore, quo multo vehementius erat retinendum et studiosius adaugendum.

5

nam quo indignius rem honestissimam et rectissimam violabat stultorum et improborum temeritas et audacia summo cum rei publicae detrimento, eo studiosius et illis resistendum fuit et rei publicae consulendum. quod nostrum illum non fugit Catonem neque Laelium neque eorum, ut vere dicam, discipulum Africanum neque Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat summa virtus et summa virtute amplificata auctoritas et, quae et his rebus or-

namento et rei publicae praesidio esset, eloquentia. quare meo quidem animo nihilo minus eloquentiae studendum est, etsi ea quidam et privatim et publice abutuntur; sed eo quidem vehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum et communi omnium perniciem plurimum possint, cum praesertim hoc sit unum, quod ad omnes res et privatas et publicas maxime pertineat, hoc tuta, hoc honesta, hoc inlustris, hoc eodem vita iucunda fiat.

nam hinc ad rem publicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium rerum praesto est sapientia; hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honos, dignitas confluit; hinc amicis quoque eorum certissimum et tutissimum praesidium comparatur. ac mihi quidem videntur homines, cum multis rebus humiliores et infirmiores sint, hac re maxime bestiis praestare, quod loqui possunt. quare praeclarum mihi quiddam videtur adeptus is, qui, qua re homines bestiis praestent, ea in re hominibus ipsis antecellat. hoc si forte non natura modo neque exercitatione conficitur, verum etiam artificio quodam comparatur, non alienum est videre, quae dicant ei, qui quaedam eius rei praecepta nobis reliquerunt.

Sed antequam de praeceptis oratoriis dicimus, videtur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. nam his rebus cognitis facilius et expeditius animus unius cuiusque ipsam rationem ac viam artis considerare poterit.

6

Civilis quaedam ratio est, quae multis et magnis ex rebus constat. eius quaedam magna et ampla pars est artificiosa eloquentia, quam rhetoricam vocant. nam neque cum iis sentimus, qui civilem scientiam eloquentia non putant indigere, et ab iis, qui eam putant omnem rhetoris vi et artificio contineri, magnopere dissentimus. quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam civilis scientiae partem esse dicamus. Officium autem eius facultatis videtur esse dicere adposite ad persuasionem; finis persuadere dictione. inter officium et finem hoc interest, quod in officio, quid fieri, in fine, quid effici conveniat, consideratur. ut medici officium dicimus esse curare ad sanandum apposite, finem sanare curatione, item, oratoris quid officium et quid finem esse dicamus, intellegimus, cum id, quod facere debet, officium esse dicimus, illud, cuius causa facere debet, finem appellamus.

7

Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars et ea facultas, quae conficitur ex arte, versatur. ut si medicinae materiam dicamus morbos ac vulnera, quod in his omnis medicina versetur, item, quibus in rebus versatur ars et facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricae nominamus. has autem res alii plures, alii pauciores existimarunt. nam Gorgias Leontinus, antiquissimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimavit;

hic infinitam et immensam huic artificio materiam subicere videtur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta subministravit, tribus in generibus rerum versari rhetoris officium putavit, demonstrativo, deliberativo, iudiciali.

demonstrativum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem aut vituperationem; deliberativum, quod positum in disceptatione civili habet in se sententiae dictionem; iudiciale, quod positum in iudicio habet in se accusationem et defensionem aut petitionem et recusationem.

et, quemadmodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars et facultas in hac materia tripartita versari existimanda est.

8

nam Hermagoras quidem nec quid dicat attendere nec quid polliceatur intellegere videtur, qui oratoris materiam in causam et in quaestionem dividat, causam esse dicat rem, quae habeat in se controversiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione; quam nos quoque oratori dicimus esse adtributam (nam tres eas partes, quas ante diximus, subponimus, iudicalem, deliberativam, demonstrativam). quaestionem autem eam appellat, quae habeat in se controversiam in dicendo positam sine certarum personarum interpositione, ad hunc modum: 'ecquid sit bonum praeter honestatem?' 'verine sint sensus?' 'quae sit mundi forma?' 'quae sit solis magnitudo?' quas quaestiones procul ab oratoris officio remotas facile omnes intellegere existimamus; nam quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intellegimus, eas sicut aliquas parvas res oratori adtribuere magna amentia videtur. quodsi magnam in his Hermagoras habuisset facultatem studio et disciplina comparatam, videretur fretus sua scientia falsum quiddam constituisse de oratoris artificio et non quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse. nunc vero ea vis est in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit, quam philosophiam concesserit: neque eo, quo eius ars, quam edidit, mihi mendosissime scripta videatur; nam satis in ea videtur ex antiquis artibus ingeniose et diligenter electas res collocasse et nonnihil ipse quoque novi protulisse; verum oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit, multo maximum ex arte dicere, quod eum minime potuisse omnes videmus.

9

Quare materia quidem nobis rhetoricae videtur artis ea, quam Aristoteli visam esse diximus; partes autem eae, quas plerique dixerunt, inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio.

inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similium, quae causam probabilem reddant; dispositio est rerum inventarum in ordinem distributio; elocutio est idoneorum verborum [et sententiarum] ad inventionem accommo-

datio; memoria est firma animi rerum ac verborum ad inventionem perceptio; pronuntiatio est ex rerum et verborum dignitate vocis et corporis moderatio.

Nunc his rebus breviter constitutis eas rationes, quibus ostendere possimus genus et finem et officium huius artis, aliud in tempus differemus; nam et multorum verborum indigent et non tanto opere ad artis descriptionem et praecepta tradenda pertinent. eum autem, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, materia artis ac partibus, scribere oportere existimamus. ac mihi quidem videtur coniuncte agendum de materia ac partibus.

quare inventio, quae princeps est omnium partium, potissimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

10

Omnis res, quae habet in se positam in dictione ac disceptatione aliquam controversiam, aut facti aut nominis aut generis aut actionis continet quaestionem.

eam igitur quaestionem, ex qua causa nascitur, constitutionem appellamus. constitutio est prima conflictio causarum ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: 'fecisti': 'non feci' aut 'iure feci'. cum facti controversia est, quoniam coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. cum autem nominis, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva nominatur. cum vero, qualis res sit, quaeritur, quia et de vi et de genere negotii controversia est, constitutio generalis vocatur. at cum causa ex eo pendet, quia non aut is agere videtur, quem oportet, aut non cum eo, quicum oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oportet, translativa dicitur constitutio, quia actio translationis et commutationis indigere videtur.

atque harum aliquam in omne causae genus incidere necesse est; nam in quam rem non inciderit, in ea nihil esse poterit controversiae. quare eam ne causam quidem convenit putari.

11

Ac facti quidem controversia in omnia tempora potest tribui. nam quid factum sit, potest quaeri, hoc modo: occideritne Aiace Ulixes; et quid fiat, hoc modo: bonone animo sint erga populum Romanum Fregellani; et quid futurum sit, hoc modo: si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rem publicam perventurum.

Nominis est controversia, cum de facto convenit et quaeritur, id quod factum est quo nomine appelletur. quo in genere necesse est ideo nominis esse controversiam, quod de re ipsa non conveniat; non quod de facto non constet, sed quod id, quod factum sit, aliud alii videatur esse et idcirco alius alio nomine id appellet. quare in eiusmodi generibus definienda res erit verbis et breviter describenda, ut, si quis sacrum ex privato subriperit, utrum fur an sa-

crilegus sit iudicandus; nam id cum quaeritur, necesse erit definire utrumque, quid sit fur, quid sacrilegus, et sua descriptione ostendere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellare oportere atque adversarii dicunt.

12

Generis est controversia, cum et, quid factum sit, convenit et, quo id factum nomine appellari oporteat, constat et tamen, quantum et cuiusmodi et omnino quale sit, quaeritur, hoc modo: iustum an iniustum, utile an inutile, et omnia, in quibus, quale sit id, quod factum est, quaeritur sine ulla nominis controversia.